

Ing. Petra Nováková
Školitel: Prof. Ing.arch. Petr Pelčák
Ústav navrhování III., FA VUT Brno

Náměstí města Brna se významnou měrou podílejí na celkovém fungování a atraktivnosti centrální části města. Prochází jimi hlavní komunikační tepny a jsou nedílnou součástí společenského a kulturního dění nejen samotného města Brna, ale i celého regionu. Článek se zaměřuje na zkoumání prostorových vztahů vybraných brněnských a rakouských náměstí historického jádra města.

Klíčová slova: Veřejný prostor, náměstí, hlavní náměstí, prostorotvorný element, doprava, funkce

A Historical City Centre Square

Squares of the city of Brno are involved in the overall functioning and attractivity of the central part of town. It passes through their major axes of communication and are an integral part of social and cultural life not only the city of Brno, but the entire region. The paper is focused on the exploration spatial relationships selected historical square in Brno and the Austrian.

Keywords: Public space, square, main square, element of creating space, transport, function

1 Úvod

Město Brno má významné postavení ve struktuře osídlení jako hlavní centrum mezoregionu resp. regionální metropole. Tato skutečnost se stala jednou z klíčových pro výběr referenčních příkladů evropských měst a jejich náměstí. Zkoumána jsou především rakouská města, a to s ohledem na společný historický vývoj, klimatické podmínky a reálnou dostupnost (z důvodů provedení vlastního terénního šetření) vybraných příkladů. Sledovány jsou hlavní prostorotvorné elementy, podporující aktivní život na veřejných prostranstvích – náměstích, tj. doprava, vybavenost, zeleň, funkční využití, prvky drobné architektury, společenské aktivity a v neposlední řadě historický vývoj - vznik a utváření náměstí. Vybraná města reflektují ideje městské politiky a způsoby ztvárnění veřejného prostoru.

2 Východiska zkoumání

Ve městě Brně bylo vybráno šest historických náměstí, tedy náměstí nacházejících se na území bývalého historického jádra města. Na základě historického vývoje, architektonicko-estetických kvalit a funkčních hledisek byly stanoveny základní typy brněnských náměstí – *hlavní náměstí* (nám. Svobody), *obchodní náměstí – tržiště* (Zelný trh), *náměstí s volně stojící dominantou – kostelní či hřbitovní náměstí* (Jakubské náměstí), *náměstí podmíněné přítomností dominanty, která je součástí okolní zástavby (radniční náměstí - Dominikánské nám., popř. Kapucínské náměstí s komplexem klášterních budov) a dopravní náměstí* (Šilingrovo nám.). K jednotlivým typům pak byla nalezena ekvivalentní rakouská náměstí, nacházející se taktéž v regionálních metropolích. Konkrétně Graz (hl.m. spolkové země Štýrsko) a Linz (hl.m. Horního Rakouska). Cílem práce je, pomocí srovnávací studie na základě půdorysných schémat, která vypovídají o tvarových změnách náměstí, vlivu tvaru náměstí na utváření místa atp., vyhodnotit klíčové momenty historického vývoje a zkoumat hlavní atraktivní prvky a dominantní body daného prostoru.

Snahou je nalézt a definovat podmínky či zákonitosti, podílející se na „obytnosti“ úspěšných evropských veřejných prostorů - náměstí a využít tyto poznatky ke stanovení míry aplikovatelnosti pro zvýšení atraktivity veřejných prostorů ve městě Brně.

3 Náměstí historického jádra města

Základem městského půdorysu u nepravidelných i pravidelných měst byly hlavní ulice, navazující na vnější obchodní cesty a protínající se na hlavním náměstí.[1] Z historického hlediska šlo o první náměstí, tržiště ve městě, vzniklé na křižovatce obchodních cest, tzn. jednalo se o hlavní komunikační uzel (dopravní), na který se později navázaly další aktivity: správa města, obchod, bydlení a duchovní složka v podobě kostela či chrámu. Tržiště bylo zároveň největším veřejným prostorem historického jádra města. Monumentální působení prostorů o průměrné rozloze jednoho až dvou hektarů záviselo v historických městech do značné míry na nevelkém měřítku ostatní zástavby a na kontrastu s úzkými ulicemi. Právě na těchto principech je založeno harmonické fungování městských center a příjemného městského života na veřejných prostranstvích [1]. V minulosti byla hlavní náměstí nejdůležitějším prostorem města, na kterém probíhala většina veřejného života. Ne jinak to mu bylo i ve městě Brně.

3.1 Brno a náměstí Svobody

Město Brno patří mezi sídla organicky rostlá. Na formování městského půdorysu mělo vliv hned několik faktorů: topografie terénu, strategie umístění na trase obchodních cest, způsob výroby a otázka obranného systému. Rostlý trojúhelníkový půdorys *náměstí Svobody* je dán historickým trasováním obchodních cest (východní a

západní strana náměstí) a vedením městského potoka (severní strana), který byl později zasypán. Stopa domů však již takto zůstala. Tvář náměstí se razantně změnila koncem 19. století odstraněním původního gotického kostela sv. Mikuláše a barokní budovy městské váhy. Celý soubor budov byl postaven příčně v prostoru dle orientace kostela směrem západ-východ a pomyslně rozdělil plochu náměstí na menší segmenty situované při ústí hlavních ulic. Odstraněním kostela sv. Mikuláše přišlo náměstí o významný kus historie a dominantu náměstí. V těžišti prostoru před nástupem do ulice České zůstal dodnes zachován současný akcent náměstí – morový sloup. Na přelomu 19. a 20. století byla asanována řada významných budov obklopujících prostor náměstí. Zástavba v centrální části města tak ve většině případů pochází z let 1904-1914. Součástí prostoru náměstí byly i prvky a plochy zeleně, a to výsadba vzrostlých stromů kolem budovy strážnice a parčík při ústí Masarykovy ulice. Jejich funkce však byla ryze praktická a k atraktivitě náměstí příliš nepřispěla. V roce 2006 proběhla poslední novodobá rekonstrukce náměstí. V celém prostoru došlo k výměně dlažďeného povrchu a přibýly nové prvky: kašna (v místě, kde historicky původní kašna stávala) pítka, stromy a městský mobiliář. Historická stopa kostela sv. Mikuláše byla ztvárněna kovovou linkou kopírující půdorys kostela v místech, kde dříve stával. Od roku 2011 je součástí náměstí také „Brněnský orloj“.

Obrázek 1: Náměstí Svobody v roce (zleva) 1400, 1749 a 1914. Zdroj: AMB, fond U9, inv.č. K 154

Funkce hlavního brněnského náměstí se proměňuje s dobou. Náměstí Svobody představuje historicky významný centrální prostor s vysokou společenskou funkcí, kde se konaly a stále konají nejdůležitější události města Brna. Náměstí Svobody bylo dějištěm mnoha prestižních událostí a zároveň hlavním centrem obchodu a řemesel. Konaly se zde týdenní i výroční trhy a denně přehlídka vojenské stráže. Původní tržní charakter náměstí zanikl v důsledku vzrůstající prestiže lokality a požadavku města vytvořit zde hlavní kulturně společenský prostor. Na počátku 20. století se přidává také funkce dopravní a do prostoru náměstí je zavedeno několik tramvajových linek.

Náměstí Svobody díky svému postavení ve struktuře statutárního města představuje regionálně významné městské centrum.

3.2 Graz a jeho historická náměstí

Paralelu mezi výše naznačeným popisem formování historického jádra města Brna můžeme nalézt v rakouském městě Graz (Štýrském Hradci), které je se svými cca 260 tis. obyvateli je druhým největším městem Rakouska, stejně tak jako město Brno, a hlavním městem spolkové země Steier (Štýrsko). Město, ležící na křižovatce evropských kultur, svou osobitou stavební historií získalo především díky působení italských stavitelů, kteří se nesmazatelně vepsali do dnešní architektonické struktury města. Středověké centrum bylo utvářeno na půdorysu lichoběžníku a až do roku 1809 bylo semknuto středověkými hradbami. Do města bylo možné vstoupit 11 městskými branami. Jižní brána stávala na dnešním náměstí Platz am Eiseners Tor, a právě zde vnikala důležitá obchodní stezka do centra města. Tuto historickou stopu dnes kopíruje hlavní ulice Herrengasse, která vstupuje na náměstí *Hauptplatz* a vymezuje jeho východní hranici. Celou jižní stranu zaujímá budova nové radnice. Stará radnice se nacházela v nedaleké židovské čtvrti (1450). V roce 1550 bylo rozhodnuto o stavbě radnice nové, a to na hlavním náměstí, což dokladuje postupně vzrůstající postavení náměstí, které se z uzlového bodu a později tržiště vydobylo významnou pozici ve struktuře města. Společenský status utlumil funkci obchodní a plošně rozsáhlé tržiště bylo následnou výstavbou radnice zmenšeno téměř o polovinu. Dnešní budova radnice však pochází z počátku 19. století. Dílčími dostavbami a úpravami ještě koncem 19. století získala radnice současnou podobu. Historické budovy kolem náměstí mají pozdně gotická historická jádra a jejich fasády Pocházejí z období gotiky, renesance, baroka, secese, biedermyeru aj. Hodnotné stavby společně s budovou radnice jsou silným motivem celého náměstí a dotváří jeho nevšední obraz. Moderní stavby současnosti zde nenalezneme. Náměstí si udržuje svůj neopakovatelný historický ráz.

Obecně lze říci, že typickou součástí hlavních náměstí je morový či mariánský sloup. Vertikální symbol díky byl umisťován na nejvýznamnějších prostranstvích ve městě. Jeho lokace v rámci prostoru byla dána vedením komunikačních os. Princip umisťování prvků drobné architektury byl ve středověku a renesanci založen na vymezení „provozem nedotčených míst“, tedy na místech vzniklých na ostrůvcích mezi dopravními trasami. [2] Situace se nezměnila ani poté, kdy byla většina hlavních cest a prostranství vydlážděna. Podoba těchto prvků se do jisté míry měnila s růstem prosperity města, jejich lokace však zůstala neměnná. Nutno dodat, že pravidlo platí pro náměstí organicky rostlá, která byla postupně formována probíhající dopravou a trasováním obchodních cest. Toto tvrzení můžeme dokladovat také na středověké podobě náměstí Svobody umístěním kašny (dříve tzv. Merkurova kašna) či později morového sloupu.

Obrázek 2: Hauptplatz v Grazu. Zdroj: graztourismus.at, Obrázek 3: Platz am Eiseners Tor. Foto: Archiv autora

Na hlavním náměstí v Grazu morový sloup také stával, a to v severním cípu náměstí, resp. na „ostrůvku“ před křížením dvou hlavních cest. V roce 1878 byla uprostřed náměstí postavena kašna se sochou arcivévody Jana a zaujala dominantní místo v prostoru náměstí. Pravidlo volného středu, uplatňované ve středověku a později také v renesanci, bylo nahrazeno barokní monumentalitou a klasicistní okázalostí. Morový sloup byl přesunut na dnešní *Jakominiplatz* (dopravní náměstí amorfního tvaru), kde však také dlouho nezůstal a s nárůstem dopravního provozu byl přemístěn na náměstí *Platz am Eiseners Tor*, které je jednou z odnoží Jakominiplatz. Toto malé náměstí, ležící na místě bývalé vstupní brány, bylo upraveno po zbourání hradeb koncem 19. století (tak jako brněnské Šilingrovo nám.) a i dnes vymezuje hranici mezi Starým a Novým městem. V centrální části trojúhelníkového prostoru se nachází fontána a již zmiňovaný morový sloup. Na rozdíl od hlavního náměstí je zde umístěna řada laviček a dokonce i malé dětské hřiště. To je situováno poblíž cyklostezky, procházející východní stranou prostranství. Náměstí působí velice všedním dojmem a i přesto, že je ohraničeno dopravními komunikacemi ze všech tří stran, patří k místům hojně využívaným širokým spektrem veřejnosti. Nabízí prostor spojený s pozorováním okolního tempa rušného města. W.H. Whyte tvrdí: „Lidé mají tendenci sednout si tam, kde je místo k sezení“ a zároveň: „Důležité však je, aby místo bylo přijatelné společensky“. [3] Obojí je zde splněno.

Hlavní náměstí Hauptplatz je dostupné všemi linkami hromadné dopravy a zabezpečena je také kvalitní sítí cyklostezek. Otevřený prostor mezi kašnou a radnicí slouží veškerým slavnostním a společenským událostem, které vedle denních trhů oživují náměstí. Hauptplatz postrádá jakoukoliv vegetační složku a ani historicky zde žádná zeleň nebyla. Výsledek polemiky, zda do historických jader, na náměstí, umisťovat prvky zeleně, je v tomto případě zřejmý. Kvalita okolních budov je natolik silná a umocňuje potenciál náměstí, že použití zeleně, konkrétně vzrostlých stromů,

zakrývajících uliční frontu, by bylo nežádoucí. Nižší prvky či plošné prvky jsou v tomto případě bezúčelné. Namísto zatraktivnění prostoru by se staly spíše bariérou.

3.3 Hlavní náměstí v Linzi

Rozhodli jsem se brněnská náměstí podrobit konfrontaci s rakouskými veřejnými prostory, a to na základě jejich půdorysné formy a historického vývoje. Jejich funkce a význam, popř. umísťování prvků drobné architektury se k nim bude velmi úzce vázat. Jak tedy přistupovat k náměstí, které je z hlediska funkce a významu ve shodě s náměstím Svobody, ale půdorysná forma je odlišná? V rakouském městě Linz nalezneme historicky starší náměstí Alter Markt rostoucí na půdoryse trojúhelníku, které se však ani v nejmenším nemůže významově rovnat hlavnímu obdélníkovému náměstí, které v hierarchii městských prostorů zaujímá stejné postavení jako náměstí Svobody. Hlavní náměstí v rakouském městě Linz dokladuje všechny výše zmiňované principy zaznamenané u hlavních náměstí, proto se o něm jen v krátkosti zmíníme.

Obrázek 3: Plán města Linze z roku 1710. Zdroj: linzansichten.at, Obrázek 4: Dominantní prvek prostoru dnešního hlavního náměstí v Linzi. Foto: Archiv autora

Hlavní město spolkové země Horní Rakousko má výhodou polohu na říční křižovatce, která je datována již z keltské doby. V roce 1409 získalo město status provinciální metropole, protože si jej císař vybral za své sídelní město. Koncem 15. století po dobytí Vídně se Linz stal středem Svaté Říše Římské. Důležitým mezníkem v rozvoji města byl rok 1497, kdy byl postaven kamenný most přes řeku Dunaj. To umožnilo další rozkvět řemesel a obchodu.

Dnešní hlavní náměstí Hauptplatz nepatří k nejstarším prostorům města, ale vyvinulo se mnohem později s nárůstem městského obyvatelstva a potřebou nového velkého tržiště. Původní tržiště bylo součástí starého města, které se koncentrovalo v blízkosti tvrze římského původu. Náměstí Hauptplatz v Linzi představuje jádro historické části města od roku 1260, kdy bylo se svými více 1,3 ha obestavěné plochy jedním z největších náměstí Evropy. Pravidelný obdélníkový půdorys byl utvářen racionálním

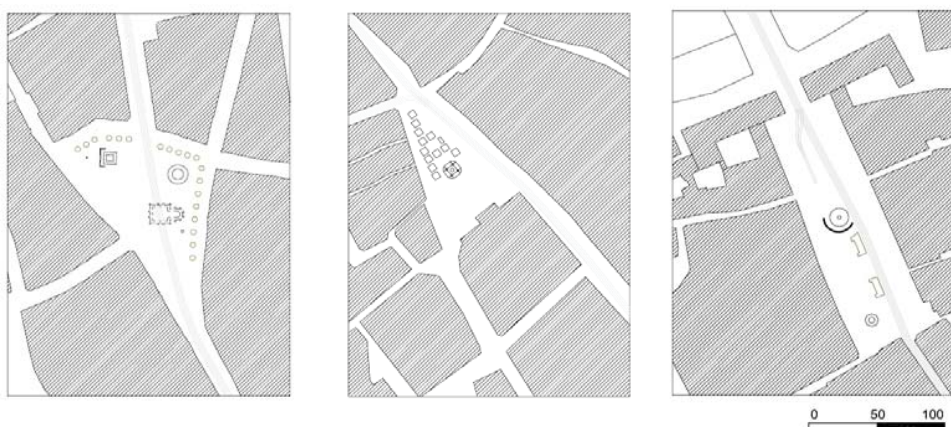
zastavováním centrální plochy a požadavky obchodu. Na severní straně, kde bývala jedna z městských bran, je dnes otevřené přímo k Dunaji a navazuje na Most Nibelungů, spojující historické jádro se čtvrtí Urfahr. Jedinečnou kulturní památku Linze představuje Stará radnice postavená v letech 1513 – 1514, která společně s ostatními zachovalými objekty dokladuje historii města. Nepísaným pravidlem uplatňovaným u většiny hlavních náměstí v historických jádrech rakouských měst je upřednostňovat historicky původní stavby a jejich rekonstrukce před výstavbou soudobé architektury. Dominantou náměstí je 20 m vysoký Svatotrojiční sloup (Dreifaltigkeitssäule) z roku 1723, který dnes stojí před budovou radnice na místě bývalého pranýře. Na náměstí dále nalezneme menší kašnu, která sloužila především pro potřeby trhu. Použití zeleně se omezuje pouze na nízké květinové záhony s letničkovou výsadbou a subtilní tvarované ovocné stěny.

Hlavní náměstí je opět velice dobře dopravně dostupné. Navazuje na hlavní pěší tah a je zde vedeno několik tramvajových linek (mj. v severní části náměstí je situována konečná „horské tramvaje“). Palčivá otázka parkování v historických centrech měst je zde vyřešena zbudováním podzemního parkoviště, které nabízí až 377 parkovacích míst.

4 Závěr

Cílem naznačeného zkoumání je na základě půdorysných schémat historických náměstí pochopit dynamiku utváření veřejných prostorů města Brna a zohlednit jejich specifika tak, aby mohla být dále konfrontována s vybranými rakouskými příklady. Výzkum prostorů je zaměřen na porovnání aspektů dopravy, zeleně, funkčního využití, výtvarného dotvoření, společenských aktivit a historického vývoje, tak jak bylo v článku naznačeno. Na základě shromážděných podkladů budou zjišťována obecná východiska pro tvorbu veřejných prostranství a jejich vazba na historická náměstí města Brna. Historický vývoj nám může napovědět mnohé o struktuře náměstí, funkčních vztazích a o hierarchickém uspořádání prostoru v urbanistickém celku. Hledání příčin uvědomělé kompozice či vlivy náhod a okolností, které vtiskly místům osobitou atmosféru, nám zprostředkují exkurzi do historie náměstí a snad mohou zodpovědět otázku, jak se s náměstími zacházelo, jak se měnila a proč. Pokusme se dále zabývat otázkou, co dělá veřejná prostranství atraktivní a jak by se mohl zlepšit současný stav veřejných prostranství – náměstí ve městě Brně.

V minulosti i dnes jsou náměstí v centrálních zónách měst stále ohnisky života, aktivně vytvářejí ucelené systémy, formují tvář celého území. Měla by být živými místy s co možná nejširším množstvím činností a funkcí. Veřejná prostranství vybavená odpovídajícím městským mobiliářem jsou základním společenským a komunikačním prostorem, který utváří charakter města i jeho jednotlivých částí, a jsou podmínkou obyvatelnosti, přístupnosti a propustnosti území.[4]

Obrázek 5: Půdorysné formy hlavních náměstí historického jádra města. Současný stav (2011). Zleva: nám. Svobody (Brno), Hauptplatz (Graz), Hauptplatz (Linz). Zdroj: Archiv autora

5 Seznam použité literatury a pramenů

- [1] HRŮZA, Jiří. *Budoucnost měst*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1962. 312 s. Malá moderní encyklopedie.
- [2] SITTE, Camillo. *Stavba měst podle uměleckých zásad*. 1. vyd. Praha: ABF, 1995. 111 s. ISBN 80-901608-1-6
- [3] MADDEN, Karhleen. *Utváření místa*. Brno: Nadace Partnerství, 2003. Příručka k vytváření kvalitních veřejných prostranství. Přeložila Jitka Vlčková. Brno: Nadace Partnerství, 2003. ISBN 80-239-0614-3.
- [4] Brno [online]. Statutární město Brno, 2011-05-10 [cit. 2011-01-11]. Dokument *Strategie pro Brno*. Dostupné z: http://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/sprava_mesta/Strategie_pro_Brno/strategie_2009.pdf
- [5] Graz [online]. Graz Tourismus [cit. 2012-01-11]. Dostupné z: www.graztourismus.at/cms/beitrag/10030799/2866010/
- [6] WABRO, Gisela. *Linz an der Donau* [online]. 2006 [cit. 2012-01-11]. Dostupné z: www.linzansichten.at
- [7] Brno, soubor plánů chronologicky sledující vývoj města Brna v roce 1230, 1400, 1645, 1749, 1825, 1914, mapa 73 x 52 cm, Archiv městě Brna, fond U9 - Sběrka map a plánů, sign. K 154